

Het Vaticaan en de Vlaamse Beweging in de jaren 1919-1921

Robrecht BOUDENS

Na de capitulatie van Duitsland braken voor de activisten hachelijke jaren aan. Nog tijdens de oorlog had de regering in ballingschap er geen twijfel over laten bestaan dat allen die verraad gepleegd hadden door verklinking of door medewerking aan de verandering van de instellingen van de staat, na de bevrijding aan hun verdiende straf niet zouden ontkomen. Een paar honderd ernstig gecompromitteerde activisten namen de wijk naar Duitsland. In Bad Salzflun verbleven er 115, in de hoop levend dat in België een amnestiewet zou afgekondigd worden¹. Een van hen die daar zijn toevlucht gezocht had, was de Gentse advocaat A. Th. Jonckx, een man die vóór de oorlog geen rol van betekenis had gespeeld in de Vlaamse Beweging, maar tijdens de bezetting professor was geworden aan de vernederlandse universiteit van Gent en lid van de 'Raad van Vlaanderen'. Tijdens de maanden die op de oorlog volgden, stelde hij herhaaldelijk pogingen in het werk om er Rome van te overtuigen dat de Vlaamse zaak heilig was en dat alleen een tussenkomst van de paus een einde kon maken aan de hatelijkheid waarmee de activisten door de Belgische staat behandeld werden.

Jonckx was goed geplaatst om in Rome gehoor te vinden. Hij had zich tijdens de jaren die de vijandelijkheden voorafgingen als een strijdend conservatief katholiek gedragen en in Gent het blad *La Correspondance catholique* geleid, dat banden had met de beruchte antimodernistische *Sapinière* van mgr. Benigni, een netwerk van integristische kernen, die in verscheidene landen jacht maakten op modernistische dwalingen en die bij de H. Stoel aanklaagden². In Rome was Jonckx bijgevolg geen onbekende.

Gezien zijn verblijf als politiek vluchteling in Bad Salzflun was het via de nuntiatuur te München dat de Gentse advocaat zijn visie op de gebeurtenissen en zijn wensen aan kardinaal Gasparri, de staatssecretaris, liet geworden³.

1. Over het uitwijken van activisten na de oorlog naar Duitsland (en Nederland), zie W. DOLDERER, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt*. Melsungen 1989, pp. 226-232.

2. E. POULAT, *Intégrisme et catholicisme intégral. Un réseau international anti-moderniste: La Sapinière 1909-1921*. Doornik, Casterman 1969.

3. Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Straordinari (verder: AAESS), België 89, Jonckx aan L. Schioppa, auditeur te München, 27 nov. 1918.

Hij wees erop dat de Vlaamse bisschoppen zich van hun aartsbisschop Mercier gedistancieerd hadden. Zijn eigen bisschop, mgr. Seghers, had geen uitspraak gedaan over Vlamingen die lid waren van de 'Raad van Vlaanderen' en die de bestuurlijke scheiding nastreefden. Evenmin had zijn bisschop de mensen veroordeeld die zich voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit inzetten. Het keren van de krijgskansen had de vooruitgang van het activisme nu evenwel afgeremd en men kon alleen nog hopen op een spoedige amnestie. Maar wie zou ten gunste van de Vlamingen durven pleiten? Zonder veel nuancering werd immers beweerd dat 'de activisten' zich aan de vijand hadden verkocht. Op de regering moest men niet rekenen; op het episcopaat, dat door Mercier gedomineerd werd, evenmin. De passivisten van Van Cauwelaert hadden er alle baat bij dat de gevluchte activisten niet onmiddellijk terugkeerden. Men kon anderzijds ook moeilijk verwachten dat de activisten zelf het initiatief namen om amnestie te bekomen, want dat zou neerkomen op schuld bekennen en, zoals de gemoederen toen waren, moesten ze niet op billijkheid en gematigdheid rekenen, hoewel ze nooit buiten de wettelijkheid getreden waren. Een paar gelegenheden tot gratieverlening had men voorbij laten gaan, de plechtige intrede van de koning bijvoorbeeld of de volledige bevrijding van het Belgisch grondgebied. „On peut être absolutiste, franc-maçon, anarchiste, on ne tolère pas le flamingant”, schreef Jonckx niet zonder enige bitterheid. Hij voegde er schamper aan toe dat Mercier, als kardinaal in principe een mogelijke toekomstige paus, te Rome wél een Briand mocht omhelzen „aux sons de la Marseillaise”⁴.

Jonckx bleef in contact met de nuntiatuur te München en zijn analyses van de Vlaamse toestanden werden naar de curie doorgestuurd. Begin 1919 schreef hij dat mgr. Rutten in feite steeds het programma van de activisten had voorgestaan. Alleen was de bisschop van Luik een oordeel dat men op de terugkeer van de koning en van de regering had moeten wachten om de Vlaamse eisen te stellen en de toezeggingen niet uit de handen van de bezetter aanvaardden. Het was het standpunt van Van Cauwelaert. Rutten had deze opinie nog tijdens de oorlog in april 1918, op een diocesane synode voor de priesters van zijn bisdom verdedigd en op 14 december 1918 had *De Standaard* de belangrijkste passages uit de toespraak gepubliceerd. Jonckx vestigde er de aandacht op dat de bisschop van de regering, die herhaaldelijk wel Vlaams-vriendelijke woorden had gesproken, niet veel verwachtte. Hij wees ook op de onverbloemde taal die de bisschop gebruikte, toen hij het over de mogelijkheid had dat de politieke verantwoordelijken aan de Vlamingen niet zouden geven wat hun rechtmatig toekwam⁵.

4. Over dit gebeuren zie R. BOUDENS, *Kardinaal Mercier en de Vlaamse Beweging*. Leuven, Davidsfonds, 1975, p. 123.

5. AAEES, Belgio 89, Jonckx aan Schioppa, 8 jan. 1919. Hij citeert uit de synodale rede: „Le peuple flamand comprit instinctivement la tendance antipatriotique du mouvement activiste et

Herhaaldelijk vestigde Jonckx de aandacht op de anti-Vlaamse hetze die gevoerd werd door de anticlericale, door de vrijmetselarij overheerste pers⁶. In februari kon hij schrijven dat nog steeds activisten opgepakt werden, soms gewoon als weerwraak voor aanslagen die tegen woningen van bekende franskiljons gepleegd werden. In het uitstalraam van de *Journal de Gand* werd een bom geworpen omdat het blad een foto van 'de verrader Borms' had gepubliceerd. Borms, die 'de klok van Vlaanderen' genoemd werd, had geweigerd het land te verlaten en was erin geslaagd — onder telkens andere vermomming — de Vlaams-nationalistische beweging te blijven leiden. Toen hij op 8 februari 1919 opgepakt werd, ging de maçonnieke pers zo ver, dat ze de koning op voorhand suggereerde aan Borms geen clementie te verlenen, mocht hij de doodstraf krijgen⁷.

De H. Stoel bleef inmiddels, zoals tijdens de jaren 1917-1918, een bemiddelende rol spelen⁸ en Rome nam het ook voor sommige veroordeelde activisten op. Of de brieven van Jonckx daar mede een oorzaak van waren is moeilijk uit te maken, maar dat Rome op clementie aandrong staat vast. Zo was reeds bekend dat het Vaticaan aan de Belgische regering een genadeverzoek richtte voor Robert de Waele, lid van de 'Raad van Vlaanderen'⁹, maar ook voor August Borms trad de H. Stoel bemiddelend op, en dit verzoek lag uiteraard nog veel gevoeliger. Het initiatief hiertoe was uitgegaan van baron Francesco Brentano di Tremezzo, een ambtenaar verbonden aan het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken te Berlijn. Via de nuntiatuur te München had hij zich, begin november 1919, tot de paus gericht. De nuntius, Eugenio Pacelli, had over Borms

l'écarta avec mépris. Toutes les tentatives d'une propagande effrénée échouèrent contre son bon sens et son attachement à la cause nationale. Le danger existe néanmoins, et si les promesses faites par l'autorité légitime n'étaient pas tenues, les suites les plus sérieuses seraient à craindre. Celles-ci retomberaient de tout leur poids sur les auteurs de pareil déni de justice [...]. Quoiqu'il en soit, autant que nous devons combattre les extravagances de l'activisme, autant nous devons approuver et soutenir les justes revendications des flamingants, c'est à dire des vrais amis et défenseurs du peuple flamand''.

6. Ibid., Jonckx aan Schioppa, 19 febr. 1919. Jonckx citeerde een editoriaal uit een maçonnieke krant, waarin deze zin zou voorgekomen zijn: „Le flamand dont nous avons subi l'outrageante influence, continue à encombrer l'enseignement, l'administration, à peser sur nous de tout son poids: il faut que les Flamands restent sous le joug, que leur idiome continue à être l'instrument de leur soumission''.

7. Ibid.

8. R. BOUDENS, *Een Vaticaanse Visie op Kardinaal Mercier 1917-1918*, in: *Wet. Tijd.* 50 (1991), 28-44.

9. Robert De Waele, die lid geweest was van de 'Raad van Vlaanderen', werd op 23 januari 1919 als eerste activist door de krijgsraad ter dood veroordeeld. De H. Stoel was tevergeefs bij de Belgische regering tussenbeide gekomen om strafvermindering te krijgen. In onze studie over *Mercier en de Vlaamse Beweging* schreven wij (blz. 250): 'Dit blijkt de eerste en enige interventie van het Vaticaan geweest te zijn ten voordele van een activist''. Deze stelling moet gecorrigeerd worden aan de hand van de documenten die in de Vaticaanse archieven aangetroffen werden. Zie Archivio Segreto Vaticano (verder: ASV), Nunziatura di Bruxelles (verder NB), 128.

inlichtingen ingewonnen en een *pro-memoria* meegestuurd naar het staatssecretariaat. Borms werd er voorgesteld als een idealist die men ter dood veroordeeld had wegens zijn collaboratie met de Duitsers: hij had zich actief voor de bestuurlijke scheiding ingezet en was verscheidene malen naar Duitsland gereisd, waar hij met de kanselier besprekingen gevoerd had over een mogelijke autonomie voor Vlaanderen. Dat laatste werd in de brief naar Rome afgezwakt: Borms had zich naar Duitsland begeven om er de Vlaamse krijgsgevangenen te spreken over de Vlaamse Beweging en samen met een delegatie van de 'Raad van Vlaanderen' had hij de kanselier opgezocht om te vernemen welke politiek Duitsland ten overstaan van Vlaanderen zou voeren als eenmaal de oorlog tot een einde zou gekomen zijn. Dat hij een voorstander was van de autonomie van Vlaanderen en dus een tegenstander van de Belgische staat werd wijselijk verzwegen. Wel voegde men er nog aan toe dat Borms, in tegenstelling met sommige andere radicale elementen uit de Vlaamse Beweging, diep-christelijk was en nooit tegenover de Kerk een vijandige houding aangenomen had¹⁰.

De paus was geneigd aan het genadeverzoek gevolg te geven en met dit doel liet hij de staatssecretaris contact opnemen met graaf d'Ursel, vertegenwoordiger van België bij de H. Stoel. Aan de graaf werd gezegd dat het Vaticaan niet wenste in te gaan op de kern van de beschuldigingen die tegen Borms uitgebracht waren, en dat de paus zijn invloed enkel wilde gebruiken om clementie te vragen voor een terdoodveroordeelde¹¹. Prompt stuurde d'Ursel het verzoek naar de heer Hymans, minister van Buitenlandse Zaken¹², terwijl Gasparri ook de nuntiatuur te Brussel op de hoogte bracht van de gezette stap. Hymans, vrijzinnig en de Vlaamse Beweging allerminst genegen, nam onmiddellijk na ontvangst van het genadeverzoek voor Borms contact op met de nuntius en verzocht hem zonder dralen aan de staatssecretaris te vragen dit verzoek in te trekken. De week daarop zou immers in het parlement over de terdoodveroordeling geïnterpelleerd worden en, mocht het geweten zijn dat de paus om genade had verzocht voor een echte 'oorlogsmisdadiger', dan zou er op liberale en socialistische banken een zodanig protest losbarsten dat niets nog het verder bestaan van de regering kon garanderen. Wellicht zou ook geëist worden dat België zijn diplomatieke betrekkingen met het Vaticaan zou verbreken¹³. Aangezien de katholieke partij met de verkiezingen van 16 november 1919 haar absolute meerderheid verloren had, was dit gevaar niet denkbeeldig. De nuntius voegde hieraan toe dat Hymans er wellicht een drukkingsmiddel in kon zien om de katholieke partij gegijzeld te houden.

10. AAEESS, Belgio 140, Pacelli aan Gasparri, 8 nov. 1919; ASV NB 128 (niet gedateerde *pro-memoria*).

11. AAEESS, Belgio 140, Gasparri aan d'Ursel, 21 nov. 1919.

12. Ibid., d'Ursel aan Gasparri, 22 nov. 1919. Ook Pacelli werd verwittigd dat de nodige stappen zouden ondernomen worden. Ibid. Gasparri aan Pacelli, 25 nov. 1919.

13. ASV NB 128, Nicotra aan Gasparri, 1 dec. 1919. Eveneens AAEESS, Belgio 140, copie van 2 dec. 1919.

Ook de katholieke premier Delacroix werd aangesproken door zijn collega van Buitenlandse Zaken, die hem wees op de gevolgen die een genadeverzoek van de paus ten voordele van Borms zou kunnen hebben voor de Belgische politiek. Borms was een landverrader die het land aan de Duitsers had verkocht. Bovendien had hij de leiding gehad van een beweging die de onafhankelijkheid van Vlaanderen nastreefde, een objectief dat ook de Frontpartij beoogde. Delacroix, die geen sterke persoonlijkheid was en de Vlaamse Beweging ook geen goed hart toedroeg, liet zich door Hymans overreden om zelf ook de nuntius op te zoeken en erop aan te dringen dat hij de staatssecretaris zou telegraferen met de dringende bede het genadeverzoek te willen intrekken. De nuntius meldde dit alles aan de H. Stoel¹⁴, maar Hymans probeerde er de staatssecretaris ook via graaf d'Ursel van te overtuigen, dat het in het belang van het land was van het verzoek tot gratieverlening af te zien¹⁵.

Gasparri bleef nochtans van oordeel dat de paus zijn genadeverzoek niet kon intrekken omdat het enkel door liefde (*carità paterna*) ingegeven was. Het behoorde tot zijn functie. Tijdens de oorlog was hij herhaaldelijk bij de oorlogvoerenden tussengekomen om voor bepaalde mensen ten beste te spreken. Mocht over een pauselijke interventie ten voordele van Borms in de Kamer geïnterpelleerd worden, dan kon men die rechtvaardigen als een daad van menslievendheid en een pleidooi voor vergevingsgezindheid¹⁶. Enkele dagen later voegde de staatssecretaris er een gedachte aan toe, die een stap achteruit lijkt: het stond de regering vrij met het pauselijk verzoek al dan niet rekening te houden¹⁷. Op 11 december oordeelde de paus dat het misschien toch beter was aan de druk van de Belgische regering toe te geven om nodeloze complicaties te voorkomen en het heel broze evenwicht tussen de politieke partijen in België niet te verbreken. Aan de nuntius te München, langs wie het genadeverzoek gekomen was, liet Gasparri weten dat het Vaticaan uiteindelijk besloten had er toch geen gevolg aan te geven¹⁸.

Hymans werd eerst door graaf d'Ursel, daarna door de nuntius, op de hoogte gebracht van de gewijzigde houding van de paus. De minister verheugde zich hierover en verzekerde dat het incident gesloten was. Hij toonde nuntius Nicotra de tekst die hij zou voorlezen, mocht er toch een interpellatie komen.

14. „Aggiunse poi di non capire come mai la Santa Sede si sia lasciata indurre a fare questa domanda di grazia in favore di un pessimo individuo, ch'è il capo dei traditori della Patria e che cercò di vendere il Belgio al nemico [...]. Non si tratta secondo le intenzioni di coloro, che hanno chiesto l'intervento della Santa Sede, di ottenere semplicemente la grazia, ma di giovarsi di questo intervento per promuovere nel paese un movimento in favore dell'autonomia delle Fiandre". ASV NB 128, Nicotra aan Gasparri, 3 dec. 1919; copie in AAEES, Belgio 140.

15. AAEES, Belgio 140, d'Ursel aan Gasparri, 4 dec. 1919.

16. Ibid., Gasparri aan Nicotra, 5 dec. 1919.

17. Ibid., Gasparri aan Nicotra, 9 en 10 dec. 1919.

18. Ibid. Gasparri aan Pacelli, 11 dec. 1919.

Het was een soort compromis waardoor — zo meende men — geen van de partijen gezichtsverlies zou lijden, maar dat in feite een toegeving van de paus was. Dit blijkt niet enkel uit die tekst¹⁹, maar ook uit de verklarende nota die de nuntius op de vooravond van kerstmis aan Hymans liet worden. Als de paus, zo werd daarin gezegd, om genade vraagt dan handelt hij uit medelijden, in navolging van Christus die gezegd heeft dat hij niet de dood van de zondaar wil, maar dat hij zich bekere. Het is echter evident dat dit steeds ondergeschikt blijft aan de rechten van de rechtvaardigheid en de hogere belangen van het land. „Si, pour sauvegarder ces droits et ces intérêts, la peine prononcée, doit être maintenue, Sa Sainteté prie le gouvernement de ne tenir aucun compte de sa demande”. Op geen enkel ogenblik — zo ging de nota verder — heeft de paus, door genade te vragen voor Borms, de separatistische opvattingen van deze man tot de zijne willen maken²⁰.

Waar Hymans met deze oplossing kon instemmen, daar kwam premier Delacroix nu opwerpen dat de formulering van de tekst die de minister van Buitenlandse Zaken eventueel zou voorlezen in de Kamer onvoldoende expliciet was en dat Rome het genadeverzoek beter helemaal zou intrekken, in ieder geval ondubbelzinnig zou stellen dat de paus nooit achter de ideeën van Borms had gestaan. Dit was ook de opinie van de koning die zijn hofaalmoezenier naar de nuntiatuur stuurde om te pleiten voor een duidelijker formulering in die zin. Aangezien er geen tijd meer was om Rome te raadplegen, wendde de nuntius zich tot kardinaal Mercier die uiteraard niet de minste moeite had om een formulering te vinden waarin expliciet afstand genomen werd van alle separatistische gedachten²¹.

Op deze manier leed het goedbedoelde genadeverzoek van de paus schipbreuk. De regering en het Hof wilden het nog liefst van al als niet bestaande beschouwen.

Hier mag niet onvermeld gelaten worden dat Rome over de Vlaamse kwestie ook nog ingelicht werd door Maurice De Baets, vicaris-generaal van Gent, die regelmatig correspondeerde met kardinaal Billot, die zijn oud-professor aan de Gregoriana was. Tussen beide was een vertrouwensrelatie gegroeid en de kardinaal zorgde ervoor dat het standpunt van de vlaamsgezinden tot de paus doordrong²². In een uitvoerige brief van 7 augustus 1919 had De Baets de

19. De tekst luidde aldus: „Ons Ministerie heeft een persoonlijk genadeverzoek voor Borms ontvangen. De H. Stoel verwacht geen antwoord op dit verzoek dat enkel ingegeven is door een plicht van godsdienstige ontferming”. AAEISS, Belgio 140, Nicotra aan Gasparri, 13 dec. 1919.

20. ASV NB 128, Nicotra aan Hymans, 24 dec. 1919.

21. Ibid. Nicotra aan Gasparri, 24 dec. 1919.

22. A. RUBBENS, *Een Vlaams Standpunt. Onuitgegeven brieven van mgr. De Baets*, in: *Coll. Brug. et Gand.*, 16 (1970), 406-419. Rubbens baseerde zich op de copieën van De Baets' brieven in het archief van het bisschoppelijk seminarie te Gent. De originelen werden teruggevonden in AAEISS, Belgio 89.

oorsprong en de natuur van de Vlaamse Beweging uiteengezet. Het aantal Vlamingen dat een extreem nationalistisch standpunt innam, was uiterst beperkt; wel wilde de grote meerderheid binnen het Belgische kader de erkenning van haar rechten zien. Een aantal politieke leiders had daar evenwel geen oog voor en, op een paar uitzonderingen na (de bisschoppen van Luik en Gent bijvoorbeeld), voelde zelfs het episcopaat zich geremd en had het schrik om zich uit te spreken. Globaal gezien was de Vlaamse Beweging een katholieke beweging en de clerus stond er sympathiek tegenover²³. Onvermijdelijk zou er een Vlaamse staatsuniversiteit komen. Het ideaal zou zijn dat ook een volledig Vlaamse katholieke universiteit werd opgericht. Indien dit niet haalbaar was, moesten zo vlug mogelijk in Leuven alle traditioneel in het Frans gedoeerde colleges ook in het Nederlands gegeven worden.

Kardinaal Billot had reeds op 21 augustus de gelegenheid om de paus over de inhoud van de brief van De Baets te onderhouden. De H. Vader zei dat hij de Vlaamse kwestie kende, maar dat de moeilijkheden die zich voordeden vooral aan Mercier toe te schrijven waren²⁴. Omdat de zaak daardoor zeer gevoelig lag, zou hij ze ofwel toevertrouwen aan de Congregatie voor Buitengewone Kerkelijke Aangelegenheden ofwel ze ter sprake brengen op het consistoriaal. Tijdens de laatste maanden van 1919 en de eerste van 1920 kan men in de houding van het Vaticaan een koerswijziging vaststellen. Een drievoudige reden kan hiervoor aangegeven worden.

Vooreerst was er een offensief van de Belgische regering die een standpunt innam dat niet van de visie van Mercier verschilde. Via graaf d'Ursel werd de H. Stoel erop gewezen dat de meeste *desiderata* van de Vlamingen reeds verwezenlijkt waren en dat men de onverzettelijkheid alleen aan de kant van de flaminganten moest zoeken, de extremisten die er zich niet toe beperken Nederlandstalig onderwijs te eisen, maar er ook voor ijverden alle Franstalig onderwijs in Vlaanderen te laten verbieden en daardoor de zo gewaardeerde *liberté du père de famille* in gevaar brachten²⁵.

Vervolgens waren er berichten van de nuntiatuur te Brussel die de indruk wekten dat sommige flaminganten wel heel ver gingen. Ongetwijfeld werd toegegeven dat mannen als Helleputte, Pouillet, Van Cauwelaert, Vande Vyvere of Van de Perre er helemaal niet op uit waren de Belgische staat te vernietigen, maar toch kon de houding van sommigen verrassend zijn. Pouillet bijvoorbeeld, voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, was zich plots zeer

23. „Unanimement, à de très rares exceptions près, nos prêtres sont dévoués aux idées flamandes”. RUBBENS, *a.a.*, p. 145.

24. „Il y a une difficulté, venant surtout de votre primat, depuis surtout, j'imagine, qu'il grise du petit vin de gloire”. RUBBENS, *a.a.*, p. 416. De Baets antwoordde met een brief die nadere gegevens bevatte over de kwestie van de Vlaamse universiteit (door Rubbens gedateerd augustus 1919, in feite van 28 sept. 1919).

25. BOUDENS, *a.w.*, p. 252.

Vlaams gaan opstellen²⁶. Eveneens werd benadrukt dat de geestelijken, vooral de jongeren, in de Vlaamse Beweging te actief waren. Ter staving duurde de nuntius een rapport — ‘*note ultra-confidentielle*’ — naar Rome, opgemaakt door mgr. Van Ballaer, directeur van het Sint-Romboutscollege te Mechelen, bekend om zijn vijandige opstelling t.o.v. de vernederlandsing van het onderwijs, vertrouweling en raadgever zowel van Mercier als van de nuntius. Het was één grote aanval op de bisschop van Luik, die de eendracht onder de Belgische bisschoppen ondermijnde; een aanval ook op *De Standaard* die de woorden van mgr. Rutten publiceerde. De krant, zo zei Van Ballaer, werd grotelijks opgesteld door priesters en seminaristen, niettegenstaande het verbod dat aan de geestelijkheid gegeven was om zich met politiek in te laten (‘*malgré le droit canon et l’avis solennel du cardinal*’). Het slechte voorbeeld kwam van Rutten zelf, die gezegd had dat het de plicht van de priesters was het volk in zijn strijd te steunen. Priesters en seminaristen gaven maar al te graag gevolg aan die oproep. Van Ballaer gaf feiten aan, die ‘het flamingantisme’ van de clerus illustreerden. De feiten hadden in verscheidene localiteiten plaatsgevonden: in Turnhout, Westerlo, Scherpenheuvel, Leuven, Mechelen, Retie²⁷. Die opsomming zou gemakkelijk uitgebreid kunnen worden, zo schreef hij. Hij stuurde de nuntius geselecteerde kranteknipsels die trouw naar Rome doorgestuurd werden. Men krijgt de indruk dat nuntius Nicotra, in tegenstelling met zijn voorganger Locatelli, bij de H. Stoel alleen het standpunt van Mercier liet kennen. In de loop van 1920 werd dit nog duidelijker. Toen mgr. Rutten hem een nota bezorgde waarin hij onderstreepte hoe belangrijk het was voor de godsdienstige bloei van het land op een eerlijke manier tegemoet te komen aan de rechtmatige verzuchtingen van het Vlaamse volk, bezorgde Nicotra de nota weliswaar aan het staatssecretariaat voor wie ze bestemd was, maar gaf er een eigen interpretatie aan, uitdrukkelijk verwijzend naar het standpunt van Mercier dat hij verstandiger vond²⁸.

26. „A bandiera spiegata è passato i giorni scorsi al campo fiammingante e ne è divenuto il capo riconosciuto [...]. Ciò ha fruttato al Signor Pouillet degli attacchi violentissimi da tutti i campi. Il suo discorso a Lovanio — è uno dei migliori professori dell’Università — in cui il programma del fiammingantismo ha prodotto grande effetto”. AAEES, Belgio 89, Nicotra aan Gasparri, 20 sept. 1919.

27. Bij wijze van voorbeeld: „Jeudi passé, 4 septembre, à une réunion de jeunes étudiants à Rethy et à laquelle a pris la parole le directeur-prêtre de l’école normale archiépiscopale de Malines (et le cardinal avait cependant défendu à ses prêtres d’assister à des réunions de l’espèce), quatre séminaristes ont chauffé à blanc la jeunesse présente et ont terminé en concluant: ‘Et maintenant tous à l’église pour y dire une prière fervente pour notre pauvre Flandre opprimée et tombée si bas’!! Et on s’en fut à l’église, précédé de trois drapeaux, non pas belges (la Belgique pour ces MM. n’existe pas) mais flamingants”. AAEES, Belgio 89, Van Ballaer aan Nicotra, 12 sept. 1919.

28. „Se è vero che i fiamminghi formano il maggior numero dalla popolazione del Belgio, è vero altresì che molti di questi fiamminghi e specialmente quasi tutta la classe dirigente non sono d’accordo per dare adesso soddisfazione alle rivendicazioni che il basso ceto fiammingo, in cui va compreso buon numero del clero, reclama con tanta insistenza”. AAEES, Belgio 89, Nicotra aan Gasparri, 1 maart 1920.

In Rome ging men zich hoe langer hoe meer vragen stellen over de steeds opnieuw rijzende problemen in verband met de Vlaamse kwestie. In het Vaticaan was een petitie aangekomen van studenten die tijdens de oorlog aan de vernerlandste universiteit te Gent hadden gestudeerd en waarvan een aantal in Leuven wenste verder te studeren. De staatssecretaris vroeg aan de Belgische paters Janssens en Vermeersch²⁹ hun oordeel hierover te willen geven. Het *votum* van Janssens werd niet teruggevonden, maar we weten dat zijn oordeel strenger was dan dat van Vermeersch. En toch was ook Vermeersch een slechte keuze. Onder het pseudoniem J. Boudewyns had hij in 1904 een brochure over *La Question Flamande* geschreven, waarin hij zich tegen de volledige vernederlandsing van het onderwijs had verzet, in naam van 'de vrijheid van de huisvader'; en als het waar is, zoals vermoed wordt, dat hij de anonieme kroniekschrijver van de *Civiltà cattolica* was, waarin vaak over de Vlaamse kwestie werd gehandeld, dan was het a priori duidelijk welke richting zijn *votum* zou uitgaan. Hij vond dat er onder de oud-studenten van Gent weliswaar idealisten waren, maar dat men, vooraleer ze aan te nemen in Leuven, best geval per geval zou bekijken, want ook aan de goede naam van de universiteit moest gedacht worden. Vooral Janssens moet zich scherp uitgelaten hebben over de studenten die het zich veroorloofd hadden te gaan studeren aan een universiteit die met duidelijke politieke bedoelingen door de vijand opgericht was³⁰. Wat uiteindelijk de doorslag gaf in de koerswijziging van het Vaticaan, was een gesprek dat kardinaal Mercier op 18 december 1920 met Benedictus XV had. De kardinaal ging zeer handig tewerk. Hij legde uit hoe de Vlaamse kwestie van een drievoudig oogpunt uit bekeken kon worden. Ze had namelijk een politiek, een pedagogisch en een religieus aspect. Van politiek oogpunt hadden de Vlamingen niet veel reden meer tot klagen, want ze hadden hoe langer hoe meer rechten gekregen. Pedagogisch gezien moesten de kinderen de taal van de ouders kennen opdat ze niet van hun eigen volk zouden vervreemden. Mercier zei de paus dat daarom in het middelbaar onderwijs het onderricht niet alleen in het Frans, maar gedeeltelijk ook in het Nederlands gegeven werd. Hij vermeldde hierbij niet hoezeer de Vlamingen hadden moeten strijden om te verkrijgen dat enkele uren meer in het Nederlands zouden gegeven worden, en evenmin dat hij zelf een van de grote tegenstanders van de (beperkte) vernederlandsing geweest was, noch hoe vele voorschriften, niet het minst in de meisjescapitulaten, dode letter gebleven waren. Wat het universitaire onderwijs betreft, was hij van oordeel dat hier in een internationale taal, *in casu* het

29. Laurent Janssens OSB (1855-1925), monnik van de abdij van Maredsous, was professor in de exegese in San Anselmo. Arthur Vermeersch S.J. (1858-1936) doceerde de moraaltheologie aan de Gregoriana.

30. „Quis enim negabit honorem et prosperitatem Universitatis catholicae paucorum utilitati praeferendum esse”. AAEISS, Belgio 89. *Votum* Vermeersch. Voor Janssens, *ibid.*, *ponenza* van januari 1921.

Frans, gedoceerd moest worden. Om tegemoet te komen aan een jammerlijk vooroordeel dat van de Vlamingen de paria's van de maatschappij dreigde te maken, had hij er nochtans in toegestemd in Leuven enkele colleges in het Nederlands te laten geven. De lessen werden gesplitst in de mate dat de financiële toestand het toeliet.

Bleef ten slotte nog het religieuze aspect. Mercier vroeg de paus een schrijven te willen richten aan zijn clerus om zijn priesters te herinneren aan hun geestelijke zending en aan hun plicht tot volgzaamheid ten overstaan van de kerkelijke leiding. Dit was dringend nodig, omdat hoe langer hoe meer geestelijken geneigd waren eerder naar de Vlaamse politici te luisteren dan naar hun hiërarchische overheid. Het zou goed zijn er een confidentieel woordje voor de bisschoppen bij te voegen om hen te vragen geen openbare verklaringen over de Vlaamse kwestie af te leggen zonder voorafgaand onderling overleg³¹. Benedictus XV had geen bezwaar tegen een dergelijke brief en des te minder, omdat de gesuggereerde inhoud ook overeenstemde met de zienswijze van de Belgische regering en van de nuntius. Ook koning Albert had recentelijk nog gewezen op het gevaar van flamingantisme. Hij had de aandacht van de nuntius gevestigd op de rol die de clerus in de Vlaamse kwestie speelde³². Een reden te meer voor de paus om in te gaan op Merciers verzoek tot het schrijven van een brief aan de clerus³³. De kardinaal werd verzocht de *pro-memoria* die hij voor het onderhoud met de paus had opgesteld aan het staatssecretariaat te overhandigen. Nog de dag zelf van de audiëntie werd aan dit verzoek voldaan. De brief werd op 20 december verstuurd³⁴.

In een kwestie waarvan hij wist hoe delicaat ze lag, wenste paus Benedictus XV evenwel niet overijld te werk te gaan. Een commissie werd samengesteld om de situatie in België te bespreken en een advies uit te brengen. De kwestie van een Vlaamse universiteit te Gent, de positie van mgr. Rutten en de Vlaamse activiteit van seminaristen en priesters werden aan de orde gesteld. Concreet stelden men de vraag of een tussenkomst van de H. Stoel in de Vlaamse kwestie in de

31. AAEISS, Belgio 89, Mercier aan Gasparri, 19 dec. 1920.

32. „Sua Maestà mi ha fatto osservare che questa propaganda divisionista dei *flamingants* si fa adesso a viso aperto. Parecchi Deputati fiamminghi l'hanno già minacciata in pieno parlamento, e quel che è più funesto in una Nazione cattolica come il Belgio è che il clero si fa paladino di questo movimento di divisione dello Stato”. AAEISS, Belgio 89, Nicotra aan Gasparri, 4 dec. 1920.

33. Mercier had o.m. geschreven: „Un contingent toujours croissant d'ecclésiastiques, jeunes vicaires, jeunes professeurs, excités par des leaders politiques qu'ils prennent pour guides, tacitement, sinon ouvertement, soutenus par certaines autorités religieuses, mettent leur conception personnelle de la solution de la question flamande au-dessus des intérêts catholiques incompatibles avec les progrès de la neutralité de l'enseignement, au-dessus des intérêts de l'unité nationale d'un peuple bilingue et préconisent le développement du 'mouvement flamand' sans aucun souci de la discipline et de la direction hiérarchique”. AAEISS, Belgio 89, *Pro-memoria* van 18 dec. 1920.

34. AAEISS, Belgio 89, Mercier aan Gasparri, 20 dec. 1920.

gegeven omstandigheden opportuun was en, zo ja, op welke manier men het best tussenbeide zou komen. Aan de kardinalen die van de commissie deel uitmaakten werd, naast andere documentatie, ook de tekst terhand gesteld van de *pro-memoria* die Mercier aan Gasparri bezorgd had en waarin gesuggereerd werd dat de paus een brief zou schrijven aan de clerus om hem te vragen zich minder in te laten met de Vlaamse kwestie en zich meer op zijn pastorale taak toe te leggen³⁵.

De commissie, die uit de kardinalen Gasparri, Vannutelli, Merry del Val, Scapinelli, Bisleti en Gasquet bestond, kwam op 13 januari 1921 samen³⁶. Zonder veel moeilijkheden geraakte men erover eens dat een interventie van de H. Stoel in de Vlaamse kwestie zich opdrong. Mercier had er de paus en de kardinalen kunnen van overtuigen dat men niet slechts te maken had met een politieke, maar evenzeer met een godsdienstige aangelegenheid. En aangezien de bisschoppen zelf erop aandrongen, moest men er maar zo vlug mogelijk werk van maken. Kardinaal Gasparri wees op het delicate van een pauselijke bemoeiing. De regering zelf zou zich verplicht zien toegevingen te doen en ten minste gedeeltelijk aan de verzuchtingen van de Vlamingen tegemoet te komen. Als ze dat niet deed, zouden de Vlamingen, dank zij hun hoog geboortecijfer, toch spoedig hun wil kunnen opdringen. Ze waren in volle expansie. Sommige Vlamingen waren er op uit binnen te rijven al wat ze konden, in afwachting dat ze zich zouden kunnen meester maken van al wat zij wilden. Ze hadden de tendens steeds verder te gaan en steeds meer te willen, maar aangezien het Vlaamse volk anderzijds zeer onderdanig was, zou een woord van de paus hen ongetwijfeld tot kalmte aanmanen. Dat was overigens niet enkel in overeenstemming met de wens van Mercier, maar ook met die van de regering en van de koning.

Over de manier waarop Rome moest tussenbeide komen werd uitvoeriger van gedachten gewisseld. Kardinaal Vannutelli stipte aan dat de nationalistische gevoelens van de bevolking tijdens de oorlogsjaren aangewakkerd waren. Wat zich in België afspeelde, was op de eerste plaats een politieke strijd en daarover moest de H. Stoel niets in het publiek zeggen. Wel was het aangewezen de burgerlijke overheid te wijzen op het gevaar van de gespannen toestand, en het zou goed zijn er ook de aandacht van de nuntius op te vestigen. Aan de minister kon men zeggen dat een gelijkberechtiging van de twee landstalen of de oprichting van een Nederlandstalige universiteit de pacificatie alleen maar ten goede kon komen. Aan de nuntius kon men vragen dat hij dit voor ogen zou houden in zijn gesprekken met de politici. Waar Rome zich evenwel rechtstreeks moest mee bezig houden, was het religieuze aspect van deze aangelegenheid, de houding van de clerus die zich tot het pastorale moest beper-

35. Ibid., *Questione Fiamminga*, Gennaio 1921.

36. AAESS, Congr. Part. del 13 gennaio 1921. Vol. 74.

ken. Op een delicate manier moest de geestelijkheid herinnerd worden aan het belang van de onderlinge eensgezindheid³⁷. Dit betekende in feite een ingaan op het voorstel dat Mercier geformuleerd had. Men kon zijn brief dan ook als basis nemen van wat de paus aan de Vlaamse clerus zou schrijven.

Kardinaal Merry del Val was van oordeel dat het schrijven van Mercier eigenlijk nog onvoldoende radicaal was. Aangezien de jongere generatie zich steeds meer geneigd toonde om zich los van de bisschoppen op te stellen en zich soms hals over kop in politieke aangelegenheden te mengen, moest op een expliciete en niet mis te verstane manier gezorgd worden dat dit met de geestelijke zending van de priester niet in overeenstemming te brengen was. Mercier had geschreven dat een priester uiteraard een politieke opinie mocht hebben, op voorwaarde dat zijn geestelijke zending er niet door gehinderd of gecompromitteerd werd. Merry del Val vond dat men deze restrictie maar best kon weglaten: de priesters waren er zich maar al te goed van bewust dat ze een politieke overtuiging mochten hebben³⁸.

Vannutelli drong op voorzichtigheid aan omdat in België de priesters gewoon waren aan het openbare en sociale leven deel te nemen. Een absoluut verbod zou de zaak eerder schaden dan goed doen. Merry del Val bleef evenwel bij zijn standpunt. De clerus moest hard aangepakt worden. Men kon zich eventueel van een meer genuanceerde terminologie bedienen, maar ze mocht tot geen misverstanden aanleiding geven. Ook wat in Merciers ontwerp over de seminaristen gezegd werd vond hij te zwak. Merry del Val vond dat het lezen van (Vlaamsgezinde) kranten of tijdschriften, het houden van publieke of geheime bijeenkomsten en zelfs het wisselen van gedachten over dergelijke 'politieke' aangelegenheden aan de seminaristen absoluut verboden moest worden. Ook de reguleren mochten op de vingers getikt worden, want in sommige gevallen stelden zij zich tegenover de bisschop veel losser op dan de diocesane priesters.

De bedenkingen van de andere kardinalen die deel uitmaakten van de commissie brachten geen nieuwe elementen aan en kardinaal Gasparri gaf een synthese van het gesprek. Men zou een brief aan de geestelijkheid richten. Aan de door Merry del Val gesuggereerde weglating van de passus waarin gezegd werd dat de priesters het recht op een politieke overtuiging behielden, zou gevolg gegeven worden, maar de draagwijdte van de woorden kon men best eens nader bekijken. Aan de generale oversten van de religieuze orden, waarvan

37. „Al ministro si dovrebbe far notare che è opportuno anzi necessario concedere la parità delle lingue, l'Università fiamminga ecc. Le stesse idee si dovrebbero far al nunzio affinché le svolga nei suoi colloqui con gli uomini del Governo. Quello però che [...] si deve occupare direttamente la Santa Sede è il lato religioso della questione, è la condotta del clero circa le medesima, la deviazione del suo apostolato”. Ibid.

38. „Questi i sacerdoti lo sanno e anche troppo. Se si mantiene tale inciso, cominceranno a sofisticare e diranno, ma io non agisco come prete, esercito i miei diritti come cittadino”. Ibid.

sommige leden zich in de Vlaamse zaak gecompromitteerd hadden, zou een ernstige waarschuwing gestuurd worden.

Het ontwerp van de brief werd in de tweede helft van januari naar Mercier gestuurd, samen met een eigenhandig schrijven van Benedictus XV, die hem uitnodigde eventuele bemerkingsen of opmerkingen aan de H. Stoel te laten geworden. Een paar dagen later werd de brief, voorzien van enkele suggesties tot verbetering, naar Rome teruggestuurd³⁹. De uiteindelijke versie werd gedateerd 10 februari 1921⁴⁰.

Op 26 februari had Mercier de tekst van het pauselijk schrijven nog niet in handen. Dat blijkt uit een brief aan de paus waarin hij zich beklagt over een aantal collegeleraars en parochiepriesters die een petitie ten voordele van de vernederlandsing van het onderwijs steunden. Begin januari was ze in alle onderwijsinstellingen gelanceerd en ze kreeg vooral envergure, toen „le chef du mouvement flamand, le député Frans Van Cauwelaert, publica dans son journal 'De Standaard' un manifeste de deux colonnes” om het initiatief kracht bij te zetten. Toen de beweging in februari bleef aanhouden, richtte Mercier een *monitum* aan zijn clerus, waar hij onrechtstreeks ook de leken op het oog had. Ze hadden niet het recht met gezag op te treden in onderwijszaken⁴¹. Hij eindigde zijn schrijven met de veelbetekende zin: „C'est dire avec quelle espérance j'attends, d'un jour à l'autre, l'auguste et paternelle intervention de Votre Sainteté”⁴². Dezelfde dag stuurde hij ook een brief aan de nuntius, waarin hij zijn ongerustheid uitdrukte over een mededeling in 'De Standaard', volgens dewelke het staatssecretariaat er voorstander zou van zijn dat in de klein seminaries en in de colleges van het Vlaamse land alle vakken uitsluitend in het Nederlands zouden gegeven worden. Dit zou een ramp worden voor de parochies en voor het onderwijs, een oorzaak van verval voor alle katholieke instellingen in Vlaanderen. De mensen wilden immers vooral een verzorgde Franse opvoeding. Met het Vlaams kwam men nergens. Mocht te Rome aan een document gewerkt worden in de zin die 'De Standaard' had aangegeven, dan zou het best zijn de paus te vragen de werkzaamheden hieromtrent stop te zetten en de tekst eventueel te herwerken⁴³. De nuntius stuurde deze brief onmiddellijk na ontvangst door naar kardinaal Gasparri.

Merciers onrust was onterecht. Omstreeks half maart ontving hij het beloofde pauselijk schrijven. Tot zijn grote opluchting kon hij vaststellen dat het ont

39. BOUDENS, *a.w.*, blz. 257 en verwijzingen aldaar.

40. De officiële tekst in *Acta Apostolicae Sedis* 13 (11 maart 1921), p. 117-131.

41. „Je ne pouvais accepter, de la part d'un laïque — qui n'avait même pas pris la peine de venir me voir et parler de ses désirs ou de son projet —, cette sorte de défi public, la substitution de son ascendant politique à l'autorité régulière de l'évêque sur ses prêtres en matière d'enseignement dans les collèges, les petits-séminaires, les pensionnats religieux”. AAESS, Belgio 89, Mercier aan Benedictus XV, 26 febr. 1921.

42. *Ibid.*

43. „Votre Excellence sait que, dans les Provinces dites flamandes, toute la meilleure société, la majorité de la bonne bourgeoisie veulent pour leurs enfants une connaissance du flamand, sans

werp dat hij zelf had opgesteld grotelijks behouden was. In een spontane reactie dankte hij de H. Vader: „Le précieux document est venu à son heure”. Hij zei dat de koning er reeds zijn erkentelijkheid over uitgesproken had⁴⁴ en de overgrote meerderheid van de clerus en van de gelovigen had er zich eveneens over verheugd. Mercier had reeds het ontwerp klaar voor een dankbrief die hij door alle bisschoppen van België wenste te laten ondertekenen. Toen hij zijn persoonlijk schrijven verstuurde, kon hij nog niet weten dat mgr. Rutten niet akkoord zou gaan met de inhoud en zou weigeren er zijn handtekening onder te plaatsen⁴⁵. Dat was evenwel een kwestie van ondergeschikt belang. In Rome had Mercier zijn slag thuisgehaald en dit versterkte zijn positie tegenover de Vlamingen in België.

Tijdens de laatste twee oorlogsjaren had de H. Stoel zich tegenover Mercier eerder terughoudend getoond. De patriottische toespraken en geschriften van de Belgische kardinaal konden ongetwijfeld gerelativeerd worden, zeker als er rekening gehouden werd met de historische context. Op aandringen van Duitsland was Mercier nochtans herhaaldelijk door Rome tot meer bezadigdheid en tot een grotere voorzichtigheid aangemaand.

Na de oorlog ging zich het probleem van de repressie stellen en, als een gevolg daarvan, de kwestie van het verlenen van genade aan Vlamingen die om hun medewerking met de Duitsers veroordeeld waren. Aanvankelijk toonde de H. Stoel zich bereid om clementie te vragen voor mensen die van de bezettende macht de inwilliging gekregen hadden van Vlaamse eisen, die reeds vóór de oorlog geformuleerd werden, doch op het verzet van de kardinaal, de koning en de regering gestoten waren. Zelfs voor Borms werd, via de nuntiatuur te München, een verzoek om genadeverlening ingediend.

Toen het protest tegen dit genadeverzoek ongemeen heftig was en het staatssecretariaat nu af te rekenen had met een Belgische regering die niet langer in ballingschap was, nam het Vaticaan een diplomatieke bocht. Men wenste ook Mercier die door zijn patriottische instelling in de wereldopinie aan prestige gewonnen had, niet meer tegen te spreken zoals men dat tijdens de oorlogsjaren gedaan had. De manier waarop Mercier, bij zijn bezoek aan Rome in decem-

doute, mais surtout une éducation française soignée, qui les prépare à leur avenir [...]. Que peut devenir un jeune-homme qui ne connaîtrait à fond que la langue flamande? [...]. Je crains d'être indiscret, mais si je savais que le document annoncé de Rome préconise l'enseignement complet des Humanités en langue flamande, je supplierais le Saint-Père d'en retarder l'envoi et de le remanier. Que le Saint-Père préconise la connaissance des deux langues, c'est parfait; mais n'est-il pas sage d'abandonner aux évêques le soin de déterminer le quantum et le quomodo?" AAEESS, Belgio 89, Mercier aan Nicotra, 26 febr. 1921. Ibid. Nicotra aan Gasparri, 28 febr. 1921.

44. „Le Roi a été vivement ému à la lecture du document pontifical: il en a traduit sa joie et sa reconnaissance en des termes où s'exprimaient à la fois son admiration et son édification". AAEESS, Belgio 89, Mercier aan Benedictus XV, 17 maart 1921.

45. BOUDENS, *a.w.*, p. 260. Over de reacties op dit pauselijk document, *ibid.*, blz. 260-262.

ber 1920, de zaken voorstelde, was doorslaggevend voor de ommezwaai in de houding van de H. Stoel ten overstaan van de Vlaamse kwestie. Hij had een onderscheid gemaakt tussen het politieke, het pedagogische en het religieuze aspect in de Vlaamse Beweging, en alleen voor het religieuze aspect had hij van de paus richtlijnen gevraagd in de hoop een grotere volgzzaamheid van de clerus te bekomen. Dit bezorgde Rome als het ware een alibi om de gewijzigde houding te rechtvaardigen. Is het, in het licht van dit alles, onvoorzichtig te stellen dat het Vaticaan diplomatisch meedraaide met de wisselende machtsverhoudingen?

Bondgenotenlaan 3
3000 LEUVEN

BOUWLANDTERMEN IN DE VLAAMSE DIALECTEN

In november 1991 verschijnt als Werk 16 van de Vlaamse Afdeling van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie het bijgewerkte doctoraal proefschrift van Magda Devos, *Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten. Spreidings- en betekenisgeschiedenis*. Dr. Devos beschrijft in dit werk de geografische spreiding en de betekenisevolatie van de woorden *akker, kouter, veld, stuk, partij, perceel, plek, plaats, string en blok* in de dialecten van West-, Oost-, Frans- en Zeeuws-Vlaanderen.

Het werk richt zich niet alleen tot taalkundigen, maar ook tot al wie belang stelt in de geschiedenis van het agrarische landschap en van onze dialectische bouwlandterminologie.

Het boek zal ongeveer 380 bladzijden tellen en 24 kaarten buiten tekst. De voorintekenprijs bedraagt 750 fr. (verzendingskosten inbegrepen). Het bedrag dient dan voor 30 september te worden gegireed op rek. 001-1877847-03 van KCTD-CRTD in Brugge. Na verschijnen kost het 850 fr. (+ BTW en port). Inlichtingen en folders zijn te krijgen op het secretariaat: F. Debrabandere, Keizer Karelstraat 83, 8000 Brugge (tel. 057 / 31 73 66).